

Nevādīrū'l-Emsāl'de Özel Adlara Atfedilen Özellikler

Prof Dr. Ayşe Melek Özyetgin¹

¹Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi

Orcid 0000- 0002 - 0547- 1069

İstanbul - Türkiye

Lale Yeşilova²

²Yıldız Teknik Üniversitesi Doktora Öğrencisi

Orcid 0000-0003-3268-1026

İstanbul - Türkiye

Özet

Nevādīrū'l-Emsāl; Farsça Atasözleri, deyimler ve diğer kalıplaşmış sözlerin Türkçe açıklandığı bir sözlüktür. 17. yy başlarında yazılmış bir yazma eserdir ve oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu eserde Farsça Türkçe dil ilişkileri başta olmak üzere bu iki dilin konuşurlarının kültürleri, değerleriyle ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Eserde geçen tarihî kişi, yer, mezhep adları ve bunlara atfedilen özellikler ilgi çekicidir.

Bu çalışmada Nevādīrū'l-Emsāl'deki özel adlar; kişi, yer, inanç adları başlığıyla sınıflandırılmıştır. Bu adlara ya da bu adların türetilmiş şekillerine atfedilen özellikler tanıtılmıştır. Örneğin bu yazma esere göre Semerkantlılar tekliflerinde samimi olmamakla; Tuslular boynuz kelimesine aşırı tepki göstermekle, Burlular kafir olmalarıyla anılmaktadırlar. Zafername'nin ünlü yazarı Şerifüddin Ali Yezdi obur olmasıyla, Poten kadısı adaletsizliği; Hintliler terslikleriyle, Yahudiler ani öfkeleriyle bilinmektedirler.

Nevādīrū'l-Emsāl'deki bu içeriğin ele alınmasıyla kültür tarihine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Keywords: Nevādīrū'l-Emsāl, Deyim, Atasözleri, Özel Adlar, Kültür tarihi

Features Attributed to Proper Nouns in Nevādirü'l-Emsāl

Abstract

Nevādirü'l-Emsāl; is a historical dictionary in which idioms, proverbs and other stereotyped words are explained in Turkish. It is a manuscript written at the beginning of the 17th century and has a very rich content. Gives information about the cultures and values of the speakers of these two languages, especially the Persian Turkish language relations. The names of historical persons, places, sects and the features attributed to them in the work are interesting. In this study, the proper names in Nevādirü'l-Emsāl; classified under the title of person, place, belief, language, work names. The features attributed to these names are introduced. For example, according to this manuscript, Samarkand people are not sincere in their offers; The Tusians are known for overreacting to the word horn, and the Burians for being infidels. The famous author of Zafername Şerifüddin Ali Yezdi is a glutton, the judge of Poten is self-interested; Jews are known for their sudden anger.

It is aimed to contribute to the history of culture by studying this content in Nevādirü'l-Emsāl.

Keywords: Nevādirü'l-Emsāl, Idiom, Proverbs, Proper Names, Cultural History

Giriş

İran ve Türk dillerini konuşanların, İslam öncesi dönemlerden beri, iletişim halinde oldukları bilinmektedir. İslamiyetin Orta Asya'da yayılmasıyla bu iki dil sistematik olarak yakınlaşmıştır. Birbirinden kelime, kelime yapısı ve hatta cümle yapısı alıntıladıkları bilinmektedir. Özellikle İran'ın yönetici kesiminde bulunanların dili Türkçe olmuştur. Türkler, İslam kültürünü doğrudan Araplardan Arapça yoluyla değil de İranlılar aracılığıyla Farsça yoluyla benimsemişlerdir. Bu kültürel etkileşimi dilde takip etmek mümkündür.

Nevādirü'l-Emsāl (NE), Farsça Türkçe bir emsal¹ sözlüğüdür. 17. yy başlarında Saraybosna'da Mîrek Muhammed Nakşibendî-i Taşkendî tarafından yazılan eser oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Eserde 329 Farsça madde başı Türkçe açıklanmış, Farsça şiirlerle örneklendirilmiştir. Emsaller açıklanıp örneklendirilirken bunların kullanım gelenekleri de ele alınmış, madde başlarının çağrışım alanları ve varsa ortaya çıkış hikayeleri anlatılmıştır. Eserde; tarihi kişiler, mekanlar ve inançlara yüklenen kültürel anlamlar, ne şekilde tanınıp, konumlandırıldıkları hakkında ilginç bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler sayesinde şiirlerdeki telmihler, kinayeler ve anlam katmanları daha açık bir hale gelebilmektedir.

¹ Atasözleri, deyimler ve diğer kalıplaşmış unsurları içermesi dolayısıyla eserin türü emsal sözlüğü olarak adlandırılmıştır.

Tarihi Kişiler

Mîrek

Mîrek Muhammed Nakşibendî-i Taşkendî, NE'nin yazarıdır. Döneminde oldukça saygın olduğu, NE başta olmak üzere eserlerinin alimlerce değerli görüldüğü anlaşılmaktadır. Yazar mukaddime ve hâtîme başta olmak üzere NE'nin farklı bölümlerinde kendinden bahsetmektedir. Kendisi için “hakîr, yüzü kara, durgun hatırlı, perîşân, zavallı” ifadelerini alçakgönüllülükle kullanır:

[1b]

(1) بسم الله الرحمن الرحيم

(2) دُرر حمد بی شمار بر آن خالقِ لیل و نهار که از عالم (3) غیب به عالم هستی شئوناتِ ظاهره ایراد (4) می - کند.
الها خدایا این میرکِ روسیاه در وصفِ تو (5) چه گوید که عاشقان تو نگفته باشند؟

“Görünmeyen alemden varlık alemine görünen ikilemeleri ortaya çıkaran gece gündüz yaratıcısına sayısız hamdolsun. Allah'ım bu yüzü kara Mîrek senin aşıklarının söylememiş olduğu neyi söyleyebilir ki?”

[2b]

این کمیئه تاشکندی اعنی میرک محمد نقشبندی که ... خطور کرد که از ضروبِ امثالِ عجم کتابی سازم که (4) ازین بیچاره یادگاری بماند و باشد که کار کسی را (5) شاید. بیت

“Mîrek Muhammed Nakşibendi unvanıyla bilinen bu hakîr Taşkendi'nin durgun hatırından Acem darbimesellerinden bu biçâreden yadigar kalacak bir kitap yapmak geçti, belki birisinin işine yarar.”

Hâtîme:

این کتاب مستطاب بامر الملك الوهاب در شهر سرای بهجت افزای سنه هزار و بیست در ماه محرم باتمام رسید از سخن شناسان و نظر کنندگان امید آنست که این کمیئه خاکسار پریشان روزگار طاشکندی (4) عنی میرک محمد نقشبندی را بدعاء خیر یاد (5) میکرده باشند.

“Bu kitap bağışlayan Allah'ın emriyle güzelliği arttıran Saray kentinde 1020 yılı Muharrem ayında tamamlandı ve söz bilenlerle göz atanlardan, bu zavallı, hakir, perişan, kötü haldeki Taşkentliyi, yani Mirek Muhammed Nakşibendi'yi hayır dua ile anmaları ümit edilmiştir.”

'Abdülvehâb-ı Tūsî

“Yetimi öldüren dudu eriten güneş” maddesinin açıklamasında eleştirilen kadıdır. Yazar; kış güneşinin, ısınmak için dışarı çıkan yetimlere fayda yerine zarar vermesi dolayısıyla bu ifadenin kullanıldığını açıklar. Madde, Mansur Karaboğa'nın bir kıt'asıyla örneklendirilir.

4st International Congress of Social Science, Innovation & Educational Technologies

Buna göre “kadınların en faziletlisi” ünvanının sahibi Abdülvehab-ı Tûsî, kendisinden adalet bekleyenleri sömürmekle hicvedilir:

[4a 15]

افتاب یتیم کش بیوه گداز (Yetimi öldüren dolu eriten güneş) Emsâldendir. (16) افتاب یتیم کش (16) şol güneşe dirler kim kış günü (17) ٚلٚ eyler ki ba'z yetimân ol güneşüñ harâretinden (18) müntefî' olalum diyü aldanup ٚoñarlar. Zurefâ-yı 'Acem (18) ol güneşe گداز یتیم کش بیوه گداز dirler.

[4b]

(1) Ya'nî yetimi öldürüp bîve eridici dimekdür ki (2) gâlibâ zebân-ı Türkîde bu maqûle güneşe, “buzağı (3) ٚoñduran” dirler. Nite kim Mansûr Karaboğa'nun (4) bir kıt'asındaki efzâlü'l-kuzât 'Abdülvehhâb-ı Tûsî (5) hicvinde dimişdür. Meşel-i mezkûr kaṭı zâhirdür:

kıṭ'a:

قاضیا بر سر یتیمانی	Ey kadı yetimlerin başındasın
خونشان می خوری مگر سپشی	Kanlarını bit gibi içersin
گفته افتاب شروع منم	Şeriat güneşiyim dersin
افتابی ولی یتیم کشی	Güneşsin ama yetimi öldürensın

Şeref Yezdî

Timur'un hayatını ve fetihlerini anlatan “Zafername”nin yazarıdır. Tarihçiliğiyle ün kazanmışsa da aynı zamanda döneminin önde gelen âlim ve şairlerinden biridir. Muamma (bilmece) konusunda ilk eser yazanlardan olduğu kaydedilir.

NE'de adı ve eseri sıklıkla anılır. İran şahlarından birisi ününü duyup Şeref Yezdi'yi davet eder. Önce davete icabet etmeyip Şah'ı inciten Yezdi, sonra gelmek ister ancak Şah bir mektupla rencide-i hâtır olduğunu gösteren bir şiir yazar. Şairin zinhar Yezd'den çıkmaması gerektiğini ve davulun sesini duymanın uzaktan hoş olduğunu yazar. “Davulun sesini duymak uzaktan hoştur” maddesinde, şairin, oburlukla ünlü olduğu zikredilir:

[10a] (19) آواز دهل شنیدن از دور خوشست (Davulun sesini duymak uzaktan hoştur)

[10b] (1) Bu mesel-i mu'teber beyne'l-'Ācām şol zamānda kināye olunur ki (2) zebân-ı Türkîde bir kimesnenüñ nāmı zātına gâlip olup (3) āvāzesi eṭrāfa münteşir olsa idi ol kimesne (4) görüldükde ırâqdan nāmı işidüldüğü gibi (5) olmasa idi şöhet-i nāmı zātına gâlip olmağ-ı-la (6) zurefâ-yı 'Acem آواز دهل شنیدن از دور خوشست (7) diyü zarb iderler. Emleḥu's-su'arā Şeref Yezdî ki (8) şāhib-i tevāriḥ-i Timūr-nāmedür. Anı şāhān-ı 'Acemden (9) birisi birkaç

4st International Congress of Social Science, Innovation & Educational Technologies

def'a da'vet itdükde gelmeyüp sonra (10) gelmek istedikde pâdişâh-ı ' Acem rencide-i hâtır olup (11) Şeref-i Yezdî'ye bir mektûb tesvîd eyledükde meşel-i mezkûrı (12) mektûbda derc eyleyüp Şeref'e irsâl eylemişdür. (13) Aşlında bir rubâ'idür lâkin bu kemînenün hâtırında (14) olmama-ğ-ıla dū mışra'-ı lāzım taḥrîr olındı (15) ve Şeref-i Yezdî şâhib-şikem bir kimesne imiş bu meşel (16) katı yirinde vâkı' olmuşdur. **Bejt:**

زنهار شرف ز یزد بیرون نشوی	Zinhar Şeref, Yezd'den dışarı gitmesin
که آواز دهل شنیدن از دور خوشست	Davulun sesini duymak uzaktan hoştur.

Poten kadısı

NE'de, "çenesi bağlı" maddesi açıklanırken Poten kadısının, yalan ve hileyle makama gelmiş bir hırsız olduğu ifade edilir:

[28a]

(Çenesi bağlı ve iki şeyhliğe oturandır) Bu edâlar şol zamânda (14) müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde hırsızdur diyecek yirde (15) فلان کس دزد پوشیده زنج است و شیخ دو شیخ نشین است diyü kinâye olunur. (16) Pūşide-zeneḥün aşlı budur ki diyâr-ı 'Acem'de gici (17) başkın itdükleri zamânda çenelerin bağlarlar ki (18) teşhîş olunmasın ve dozḍân daḥı kezâlık ol (19) ecilden gâh olur ki zurefâ-yı 'Acem yalnız پوشیده

28b

(1) diyüp hırsız murâd iderler ve شیخ رو (2) kimesneye dirler ki nov dovlete vâşıl olup kibr (3) ū gurûrile şalınsa idi şâ'irün kâḍî-yi Poten (4) hicvinde bu rubâ'îsinden zikr olınan ma'nâlar (5) zâhirdür. Rubâ'î:

قاضی پتن دزدیست پوشیده زنج	Poten Kadısı çenesi örtülü bir hırsızdır
وز مکر و حیل نشسته بر منبر شیخ	Yalanla, hileyle şeyh minberine oturur
این گرمی و سردی که درو میبینی	Onda gördüğün sıcaklık ve soğukluğun
یک نیمه زاتش است و یک نیمه ز یخ	Yarısı ateş yarısı buzdandır

Toktamış Han

NE'ye göre en küçük bir şeyden huzursuz olup içinde kin tutup güç barışan biridir:

[50b]

(6) دیر آشتی (Güç barışan) Bu meşel şol zamânda (7) kinâye olunur ki bir kimesne cozevî nesneden bî-ḥuzûr (8) olup dostuna incinse-idi ve derûnında (9) kîn tutup güç barışsa

4st International Congress of Social Science, Innovation & Educational Technologies

idi şu maḳūle kimesneye (10) zurefā-yı ‘Acem, ²فلان کس زود خشم دیرآشتی (11) dirler. Mevlānā Hātıf’nüñ bu beytinden ki Toḳtamış (12) Hān Deşt-i Qıpçaḳī ‘Aşrī hakkında dimişdür, (13) meşel-i zūd-ḥışm dīr āştī fehm olunur. Ez Tīmūr- (14) nāme, **beyt:**

همه ذود خشمان دیر آشتی	Kolay öfkelenenlerin hepsi güç barışandır
سرشته زخشمند پنداشتی	Bedenin tabiatı, öfkede hep böyledir

Yer Adları

Şiraz

Her ne kadar marifeti olsa da hemşerîye itibar edilmemesi, Arap ve Acemden gelene itibar edilmesi eleştirileceği zaman “Şirazlı değilim” ifadesi kullanılır. Şirazlı sözü, torpilli olmayı ima eder:

[69a]

Şirazlı değilim (Şirazlı değilim) Emsāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki (13) ‘Arabdan ve ‘Acemden gelen kimseye ma’rifetinden ziyāde (14) ri’āyet olunur ve hemşehrîye ni kadar ma’rifeti var-ise (15) ri’āyet olunmaz diyecek yerde zurefā-yı ‘Acem, شیرازی نیستم (16) diyü ḍarb iderler ki ḡālibā zebān-ı Türkīde (17) şol meşeldür ki “ṭay esb olmaz ve çerāḡ dibi (18) ḳarañu olur. Mevlānā Hümām Tebrīzī’nüñ bu rubā’isinden (19) ol meşel ḳatı zāhirdür: **Rubā’ī**

بیك كرشمه توانی كه كار ما سازی	Bir naz ve eda ile işimizi görebilirsin
ولی بچاره بیچارگان نه پردازی	Ama biz çaresizlere bakmazsın
همام سخن دلپزیر بیسیار است	Homam’ın söz söyleme yeteneği çoktur
ولی چه سود كه بیچاره نیست شیرازی	Ama maalesef ki Şirazi değildir

Tus

NE’de, Tus halkından olanların “öküz” sözünden alındıkları, boynuz kelimesine bile tahammül edemedikleri belirtilir. Tus ya da Tuslu ifadelerinin geçtiği yerde ima yoluyla boynuz kelimesinin kullanılmasının da yaygın olduğu; çirkin ve ayıp görüldüğü anlaşılmaktadır:

[23a]

² Birisi kolay öfkelenip güç barışandır.

4st International Congress of Social Science, Innovation & Educational Technologies

بر گاو جل بست و ماده گاو زین کرد و دو شاخ شد: Bu edālar bir ma'nāyadur. Beyne'l-'Ācām (11) şol zamānda müsta'meldür ki falān kes aşdı (12) ve fālan kes tabān qaldurdı diyecek yirde (13) darb olunur. Āmmā ğaflet olunmasun ki istişhād (14) olacak beytde şa'ir tūsī, gāv ile ta'bīr (15) itdükünü aşlı budur ki Tūs ādemīsi qatında (16) gāv zıkr olınsa-y-idi alınmaları muqarrerdür. Bir mertebede (17) alınurlar ki hattā 'Abbāsīyye'den olan Müştā'sım-Billāh ki (18) Bağdād pādīşāhı idi. hāce Naşır Tūsī 'ilm-i hey'etde bir kitāb te'lif eyleyüp Müştā'sım

[23b]

(1) Billah'ın hācesi olan İbn-i hācib ki ol (2) 'aşruñ fuḥulunden idi. Kitāb-ı mezkūrı aña (3) getirüp şunduğı halde İbn-i Hācib ol (4) kitābı gördi ve cozevī müṭāla'a itdükde gördi ki (5) Naşır Tūsī bir kitāb te'lif itmiş ki eger şöhret (6) bulurısa çok kimsenün revnākı şikest olur.(7) hāz itmeyüp Dicle-i Bağdād'a bırağdı ve didi (8) اعجبنى طرنبه ya'nī bu kitābuñ şuya düşdüğünde (9) toronbohu idüp utmasından ğayrı ma'rifeti yoğdur (10) ve Naşır Tūsī'ye hitāb idüp didi ki "İy (11) dervīş qanqı diyārdansın?" Naşır cevāb iytdi ki (12) "Ez şehr-i tūs-em." İbn-i Hācib didi ki "qanı boynuzuñ (13) evde unutmuşam. Varup getüreyüm." didükde (14) ğāyet alındı. Oradan çıkup bir köşeye varup (15) usturlābı eline alup müṭāla'a itdükde yedi iklim (16) dört köşede olan mulūk tāfesindeñ (17) tāli'n tutdı ve kuvvet-i remle Maverā'ü'n-nehr'de (18) Hülāğü'nün tāli'n sa'd itdüğün bilüp varup (19) Hülāğü-nam pādīşāhı ki Çingiz oğlıdur getirüp

[24a]

(1) Bağdād'ı ber-bād eyledi ve İbn-i hācib'i dest ü gerden (2) beste getürdüklerinde Naşır tūsī İbn-i hācib'e selām (3) virdi ve didi ki "Ma'zūr buyruñ işte boynuzumu (4) getürdüm. Sābıqda İbn-i hācib, Naşr'ın te'lif (5) etdüğü kitābını Dicle'nün neresinde atdı ise (6) bu dağı kezālik İbn-i hācib'ün başını kesüp (7) ol yire atdı ve didi: "A'cebini toronbohu ol (8) ecildendür ki tūs ādemī qatında gāv laṭifesi (9) mezmümdür.

Bur

Hindistanda bir şehir adı olduğı belirtilen Bur, NE'de, bütün halkının kafir olmasıyla tanıtılır. Acımasız kafir anlamını vermek üzere, Bur şehir adına bir nisbet eki eklenir ve kâfir-i Bûri denir. Bur, bal rengi anlamına da gelir. Bûri, sarışınlık ifadesinde Farsçada işlek olarak kullanılır.

[28b]

بور Diyār-ı Hindistan'da bir şehriñ (14) adıdur ve şehr halkı cümlesi kâfirlerdür ve gah (15) olur ki kâfir-i şedid-i bī-raḥm demek lāzım gelse (16) idi bir yā'-i nisbiyye getürürler

4st International Congress of Social Science, Innovation & Educational Technologies

کافر بوری dirler (17) ve dağı bür elvanda 'aselî dimek olur. Bu kemîne (18) çok luğât tetebbu' itdim. Bir luğâtda ğaflet (19) itdikleriyçün taħrîr olındı. zıkr olınan edâlar

29a

(1) şā'irün bu beytinden ki ƣalpāk-ı 'aselî-i maħbûb vaşfindadır (2) meşel-i sālifü'z-zıkr fehm olunur. **Beyt:**

عقل و دین و دلیل ببرد ان تاج بور اندر سرش

Sarı taçlı sevgili dilimi, dinimi, aklımı aldı

کافر بوری که میگویند تاج بور اوست

Sarı taçlı sevgili, kafîr-i Bûri dedikleridir.

Semerkant

NE'ye göre samimiyetsiz bir teklif Semerkantla bağdaştırılır. İçten olmayan çağrıya sitem edileceğinde, Semerkantlı teklifi bile etmedi, denir.

[29b]

تکلیف سمرقندی (Semerkantlı teklifi) Emsâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki zebân-ı (11) Türkîde "Falân kimse bize ƣuzğun teklîfin itmedi (12) diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem, فلان کس مارا تکلیف سمرقندی نکرد (13) diyü zârb iderler ki zîrâ ƣuzğun- (14) teklîf diyecek yirde teklîf-i Semerkand dirler.

Hintli

NE'ye göre, hırsız ve güvenilmez hizmetçiler mecazen Hintli olarak adlandırılır:

[41b]

خانه بهندو که سپرده است (Kim evi Hintliye emanet eder) Emsâldendür. Şol (7) zamânda darb olunur ki hizmetkâr-ı dozde-i vey (8) ısmârlamışdur ki zîrâ eli uzun hizmetkâr tenhâ (9) evde ƣalıcâƣ nice olacağı ma'lûmdur diyecek (10) yirde foşehâ-yı 'Acem bu nûkte'-i pür ma'nâyı darb iderler ki (11) خانه بهندو که سپرده است کس nitekim Şeyh Nizâmî'nün (12) bu beytinden fehm olunur. **beyt:** از مخزن الاسرار در مقاله سیزدهم در شکایت روزگار

غارت ازین ترک نبردست کس

Kimse bu Türkten bir şey çalmamıştır

خانه بهندو نسپر دست کس

Kimse evini Hintliye emanet etmemiştir.

Tuslu

Bir sufî, hiçbir neden yokken kendini ortaya atıp yüksek sesle, tevhitte gösteriş yaptığında, "çoşmak" anlamına gelen "Tuslunun tenceresi kaynamak" deyimini kullanılır. Sûfinin bu taklidi Tuslu olmakla ilişkilendirilir:

[51a]

دییگ طوسی بجوش آمد (Tuslunun tenceresi kaynadı) Beyne'l-Ācām (15) şol zamānda ɗarb olunur ki bir şūfī (16) eṣer-i hāl olmayup tevḥīd şedāsından gendüyi (17) ortaya atup 'amden taqlīd-i vecd ū ḥālāt-ı (18) 'āşıqān-ı ḥüdā itse şu maḳūle kimesneye zurefā-yı (19) 'Acem, “دیگ طوسی بجوش آمد” diyü ɗarb iderler.

[51b]

(1) Nitekim Kemāl Ḥacendīnūḡ bu kıt'asından ki 'Alāe'd-dīn (2) nām bir şūfī hicvinde dimişdür, ɗatı zāhirdür. (3) **Rubā'ī:**

چون علاالدین ما و وقت سماع	Alaaddinimizden Sema vaktinde
در فغان و خروش می آید	Feryad ve figan geldiğinde
گویا از خرات انگشت	Sanki kömür hararetinden
دیگ طوسی بجوش می آمد	Tuslunun tenceresi kaynar

Kirman

Kirman, kimyonuyla meşhur olması dolayısıyla Türkçedeki “tereciye tere satmak” deyimini karşılamak üzere Farsçada, “kirmanı kimyona götürmek” deyimi kullanılır.

Bu meşel (3) şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde “Falān kimesne (4) būsitāncıya tarḡūn eyletdi ve eyledür diyecek yirde (5) zurefā-yı 'Acem, برد کس زیره را بکرمان میبرد (6) ɗarb iderler. Mevlānā Ümīdī'nūḡ bu beytinden ki “beḡam-ı” (7) ṣānī vaşfında dimişdür. Ez ɗaşīde-i Dā'īyye: **Beyt:**

من این قسیده که آورده ام بدان مانند	Bu şiiri yazdığım kişi, sen de bir şairsin
چنان که زیره بکرمان و دُر بدریا بار	Bu Kirman'a kimyon, denize damla götürmek olmuş (tereciye tere satmak)

(9) ve daḡı Mevlānā (10) Cāmī'nūḡ bu beytinden ol meşel ɗatı zāhirdür. Ez ɗaşīde-i (11) Celā'r-rūḡ beyt:

چنان زیرکی با خود مبر پیش خود دانان	Nasıl ki zekayı kendiyile götürmemeliyse
نبندد بار زیره آن که باشد عزم کرمانش	Allah'ı tanıyan kişi
	Öylece kimyon yüklenmez Kirman'a giden kişi

ğaflet olunmaya ki zīrenūḡ Kirmān ile (14) münāsebeti budur ki zīre Kirmān'da ḡaşıl olunur.

(15) Eṭrāf ū eknāfa mūnteşir olur ve zīrenūḡ (16) yiri Kirmān olduḡıyçūn şā'ir zīre be-Kirmān (17) diyüp “dürr be-deryā bār” didi.

Hint

NE'de bütün Hint işi, ters olarak açıklanır. Gece dīvān kurulmasıyla, ata sağından değil de solundan binmeleriyle ve benzeri pek çok işlerini tersine yapmalarının meşhur olduğu belirtilmiştir:

هندوستانى (Tersinedir Hindistanlı işi) (14) zıkr olunan edālar emşāldendür.

Hindustānilerūḡ (15) dükeli kārı tersinedür ḡattā pādişāhān-ı 'ālem (16) gündüzin divān iderler, anlar gice ile ve ḡalk (17) ata şolından anlar sağından binerler ve nice kārları (18) daḡı buncılayın tersine olduḡıyçūn کار هندو واژگونه واژگونه است (19) dirler... Mevlānā Ümīdī'nün bu beytinden ki necm-i şānī vaşında (9) dimişdür. Edā-yı وارون fehmlinur, ez kaşīde-i (10) nūniyye: **Beyt:**

بسر می رود در رکاب تو کیوان

Senin kölen Keyvan olarak raḡbet görür

که وارون بود کار هندوستان

Ki Hintlilerin işi tersinedir.

Din, Mezhep

Yahudi

NE'ye göre birden öfkelenen, çok parlayan kişilerin davranışı Yahudi hışmı diye tarif edilmektedir.

خشم جهودانه (Yahudiye yakışircasına hışım) Zurefā-yı 'Acem bu edāyı şol zamānda isti'māl

(4) iderler ki bir cāhil yāḡūd bir nāterāşide (5) bir ehl-i fazl kimesne yab yab söyledükde ol (6) nāterāşidenūḡ varduḡça hışmı ziyāde olsa (7) idi aḡa zūrefā-yı 'Acem hışm-ı cehūdāne dirler. Nitekim (8) ḡazret-i Mevlānā pādişāh Cühūd ve vezīr Bulus (9) ḡaḡkında ol ma'nāyı irād itmiş. beyt:

از بغل او نیز طوماری نمود

Kucaḡından da bir tomarı gösterdi

تا بر آمد هر دو را خشم جهود

Ki ikisi de Yahudi hışmı gibi belirdi

Şafi

Önce makbul görülüp sonra terk edilen bir şey ya da birisi için, mecazen yükselen Şafiyi öldürmek deyimi kullanılır. Deyimin açıklamasında ve şiirde sözü geçen, Şah İsmail'in torunu II. İsmail olmalıdır:

(3) Emsâldendür. Bir şey' maḥzūr (4) dan ötüri terk olduğu maḥalde ḍarb (5) iderler. Mevrîd-i meşel budur ki Māverā' u'n-nehr'de (6) daḥı mezḥeb-i şāfi şāyî' degül iken 'Abîd Ḥān (7) 'aşrında Buhārā bir imāmı şabāḥ namāzında besmele'i (8) cehren okıduğıyçün ehl-i maḥalle ḳatlı iderler (9) 'Abîd ḥāndan varup bir imām daḥı istedüklerinde (10) imāmınız nice oldı diyü su'āl eyledükde şāfi'î (11) ber āmed koştım diyü ḍarb iderler. Nitekim şā'irüñ (12) bu rubā'îsinden ki Şāḥ İsmā'îl, "Sünnî ber taḥt (13) şāfi'î ber āmed mî bāyad koşt" diyü öldürdüklerinde (14) dimişdür. Ol meşel fehm olunur: **Rubā'î**

أیماق قزلباش که شیخ چون مشتند

Ey şeyh! Kızıllbaş kabilesi bir yumruk gibidir

پیوسته بهم چو ناخون وانگوشتند

Birbirine et ve tırnak gibi bağıldırlar

شاه اسمعیل را نشانددند بتخت

Şah İsmail için tahtı işaret ettiler

دیدند که شافعی بر آمد کشتند

Gördüler ki Şâfi yükseldi, öldürdüler

Tablo 1. Özel Adlara Atfedilen Özelliklerin Sınıflandırılması

	Ad	Özellik
Kişi	Mirek	Hakîr, yüzü kara, durgun hatırlı, perîşân, zavallı
	'Abdülvehâb-ı Tûsî	Adaletsiz
	Şeref Yezdî	Obur
	Poten Kadısı	Hırsız
	Toktamış Han	Hızlı öfkelenir zor barışır
Yer	Şirazlı	Torpilli
	Tuslu	Öküz, boynuz sözlerinden alınan; şovenist
	Burlu	Kâfir
	Hint işi	Tersine
	Semerkanlı	Samimiyetsiz
	Hintli	Hırsız, güvenilmez
	Kirman	Kimyonun merkezi
Din, Mezhep	Şafi	Önce makbul sonra terk edilen şey, kişi
	Yahudi	Aniden öfkelenen